

berélet útjának fele” nem a 32 esztendő – a *Színjáték* lapjain a *Divino Poeta* 35 évesen kezdi meg túlvilági utazását.

A monográfiát kitűnően szerkesztett képanyag zárja. Különösen a tehetségesen rajzoló-festő Madách portréi ragadják meg a képzeletet: felmenőjéről, a szigetvári hős Zrinyiről, feleségéről, Erzsébetről, valamint Pál öccséről. Szabadulása után készült festményének a *Görgey álma* címet adta: az elszunnyadó, rémlátomásokkal viaskodó árulót hősök és bitófák veszik körül...

Összegzésként elmondható, hogy Kerényi Ferenc könyve új szemlélettel gazdagította a Madách-szakirodalmat. Hat évtized óta ez az első olyan monográfia, amelyből hiányzik mindennemű pártosság, ideológiai elkötelezettség: tiszteletben tartja Madách szabálytalan tehetségét és *Tragédiájának* öntörvényű világát. Az irodalomtudomány sokszínűségét is érzékeltető kötet arról vall, hogy szerzőjének ars poeticája azonos Madáchéval. „...sem mi közepszerűt nem adni a világ elé.”

(Budapest–Pozsony, Kalligram, 2006, [Magyarok emlékezete], 272 lap, 2000 Ft.)

BALOGH CSABA

Küllős Imola: Közköltészet és népköltészet

*A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-,
szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*

Küllős Imola könyve egyszerre példatár és aprólékos folklorisztikai szövegelemzéseket tartalmazó, problémafelvető monográfia – már ha van értelme egyáltalán ilyen felosztásokban gondolkoznunk. Ez a monográfia ugyanis nem olvasható igazán termékenyen a kötet végére csatolt szövegyűjtemény nélkül, de anélkül a nagyívű, részben még be sem fejezett szövegkiadás nélkül sem, amelyet a szerző folytat. A kötet egy olyan, aprólékos szövegfeltáró munka eredménye, amelynek révén hatalmas, így, ebben a formában ismeretlen szöveganyag került elő: a szerző évtizedek óta folytatja a XVII–XIX. századi, kéziratossá énekeskönyvek felkutatásának és rendszerezésének komoly akribiát igénylő munkáját, s monográfiája, amely eredetileg nagydoktori értekezésnek készült, ennek a jelenleg is folyamatban lévő kutatásnak foglalja össze az eredményeit. Küllős Imola szervesen egymásba építette a szövegek kiadásának és értelmezésének feladatát – ezzel pedig a történeti folklorisztikának egy olyan lehetőségét nyitotta meg előttünk, amelyért nem lehet eléggé hálás az irodalomtörténet-írás. Nemcsak a szövegek megismertetése miatt, hanem legalább ennyire annak a szemléleti keretnek a lehetősége miatt is, amely könyveiből kibontható. Irodalomtörténetként a leginkább széljegyzeteket fűzhetek a kötethez, híven ahhoz az intencióhoz, amelyet a szerző a könyv végén megfogalmaz, s amelyben együttgondolkodásra szólítja fel a folklorisztikát és az irodalomtörténet-írást, sőt, még a művelődéstörténetet is, mondván: „A XVII–XIX. századi világi közköltéssel való foglalkozás egyértelművé tette, hogy nélküle sem bizonyos folklorjelenségek és -műfajok, sem irodalom- és művelődéstörténeti folyamatok, tények, sem pedig költői életművek nem értelmezhetők helyesen.” (315.)

A kötetnek fontos eredménye, hogy kialakít egy rendkívül plauzibilis közköltészet-definíciót. Ezt a szerző előrebocsátja már a munka elején: „A közköltészet olyan általánosan ismert, tömeges terjesztésű verses művek variánsokban létező halmaza, melyet egy adott közösség (társadalmi hovatartozásától függetlenül) használ; tekintet nélkül arra, hogy e műveknek van-e ismert szerzője vagy nincs, s függetlenül attól is, hogy az alkotás mely stílusrétegbe tartozik. A közköltészet anyanyelvű, legnagyobb része meghatározott alkalomhoz és/vagy funkcióhoz kapcsolódik, nem tartalmaz egyéni fikciót, legalábbis az alkalom és a funkció sokkal inkább meghatározza, mint az egyéni, költői invenció. Mind a névvel ismert szerzőktől származó, mind az anonim szövegek szájhagyományban és írott formában is (kéziratok másolatok, illetőleg olcsó nyomtatványok útján) terjedtek és variálódtak.” (15.) Ez a tankönyvi tömörséggel formulázott meghatározás azonban azáltal nyerheti el igazi értelmét, hogy minden egyes részletét a későbbi elemzések hitelesítik. Ilyenformán tehát a szerző jóval szélesebb értelmezési keretbe tudja elhelyezni a feltárt szövegeket, mintha a „népköltészet” fogalmába kívánná integrálni azokat; rendkívül tanulságos, ahogyan a kutatást kezdetben vezérlő, előzetes koncepcióját összefoglalja: „Az 1970-es évek végén és a ’80-as évek elején, amikor a XVIII. századi daloskönyveket kezdem el vizsgálni, még az a cél vezérelt, hogy az első népköltési gyűjtemények anyagánál régiebb »lappangó« népdalokat találjak bennük, és ezekkel gazdagítsam a magyar népdalok történeti szövegkorpuszát.” (39.) A monográfia jól mutatja azt, miféleképpen alakult át az egyre bővülő anyag ismeretében a feldolgozás szempontrendszere, s milyen pontosan bizonyulhatott szűknek és egyre nehezebben alkalmazhatónak ez a – hamarosan végleg feladott – prekonceptió. Irodalomtörténészként különösen ösztönzőnek látom, hogy a történeti folklorisztika oldaláról bevallottan, mi több, szövegkiadással és filológiai alapo- zású szövegértelmezésekkel alátámasztva ilyen erős kétely fogalmazódhatott meg a „népköltészet” fogalmának a – nevezzük így – romantikus epizstemé előtti történeti kiterjesztéséről.

A „népköltészet” fogalmának használhatósága kapcsán sokatmondó, hogy a szerző – nem poentírozva ugyan ezt az észleletét – „egyre inkább” hajlik Kőszeghy Péter megállapítása felé, miszerint ez a fogalom XVIII–XIX. századi, eszmetörténeti konstrukció, azaz: „Népköltészet ebben az értelemben nem volt korábban.” (24–25.) Mi következik mindebből? Legelőször is az, hogy akkor nyilván a „népköltészet felfedezése” címmel formulázott, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti összefoglalásokban minduntalan szerepeltetett előtörténet sem stimmel. Nem térvén ki most arra részletesen, hogy még az 1840-es években az irodalomkritikában használatos nép-fogalom is komoly belső tisztázatlanságokkal terhes (erre lásd bővebben: Korompay H. János, *A „jellemzetes” irodalmi jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 1998, 198–228., 427–470.). Egy példát azonban talán érdemes említeni, olyat, amelyre a szerző is utal (55.), s amellyel kapcsolatban egyre erősebb az a benyomásom, hogy a folklorisztikai szakirodalom hagyományosan félreértette a szöveg helyét: Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című tanulmányára gondolok, nevezetesen a következőket, sokat, mondhatni, unos-untalan idézett sorokra: „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet. Két rendbelieknek leljük azokat; mert vagy történeteket énekelnek, vagy a szempillantat személyes érzéseit zengik el. Nagyon régieket sem egy, sem más nemből nem leljük, s ez is igazolja jegyzésemet, mely magyarainknak a régiség eránt lett elhűléséről feljebb tétetett. Ki merné azt tagadni, hogy a hajdankor tiszteletes tárgyu dalokkal ne bírt

légyen, mint a mostani? A több százados daltöredék, mely magyar gyermek ajkán mai napiglan zeng: Lengyel László jó királyunk, az is nekünk ellenségünk, bizonyítja, hogy valah a köznépi költő messzebb kitekintett a haza történeteire, ahelyett, hogy a mostani énekekben csak a felfüggesztett rablónak, s a szerencsétlenül járt lyánykának emlékezete forog fenn. Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Boné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánvalóságos nyoma láttatnak, amit az újabb pórtörténeti pórdalban hiában fogsz keresni.” (*Kölcsey Ferenc összes művei*, kiad. Szauder József és Szauder Józsefné, I. kötet, Bp., Szépirodalmi, 1960, 517.) Ez a kissé hosszabban idézett rész ugyanis nem az ún. népköltészet felfedezését végzi el. A szövegrész tüzetes olvasása inkább határozott elhatároló műveleteket takar: Kölcsey számára a „köznépi dalok” értékelésének alapvető, itt működtetett szempontja ugyanis a régiség – ez pedig kizárólag azon mérődik, van-e bármi, a köztörténettel egyeztetett történelmi említésnek nyoma a „pórdalok”-ban. Mi több, Kölcsey méltányolható esztétikai, poétikai értéket is kizárólag a történeti hitel megléte esetén képes találni a „pórdalban”. A később Kodály megzenésítette hidasjáték értéke is abban áll tehát a számára, hogy a versike egy király nevének említésével az ún. nép történeti tudatát bizonyítja, ahogyan egyébként a kuruc költészet darabjai is – Küllős Imola könyve kapcsán egyébként kifejezetten érdekes, hogy ezeket a szövegeket Kölcsey nyilván inkább kéziratossá énekeskönyvekből, s nem az oralitásból ismerhette, azaz itt ő azonos szintre látszik helyezni a szóbeliség megőrzése és a följegyzett formában megmaradt közköltészeti darabokat. Ebből a nézőpontból pedig Kölcsey egész folklórműfajokat rekeszt ki – nemcsak a „régiség” számára értékteli kategóriájából, hanem a nemzeti költészet majdani megalapozását elvégző, tehát megnevesíthető költészeti anyag köréből is. Az még természetes módon következik ugyan a tanulmány logikájából – bár így is meghökkentő –, hogy Kölcsey szóba sem hoz prózai műfajokat, például meséket, mondákat; ám a verses szövegek körén belül is érdektelennek minősíti a betyárballadákat (a „felfüggesztett rabló” mögött talán az ekkorra, azaz az 1820-as évekre már ponyvaformában ismeretes, korai betyártörténetek visszfényét kereshetjük), s ugyanígy nem kíván semmiféle becsülhetőt találni a szerelmi történetek köré épülő ballada szűzségekben sem (a „szerencsétlenül járt lyányka” említése ugyanis így azonosítható). Az természetesen igen izgalmas kérdés, Kölcseynek honnan lehetett tudomása egyáltalán ilyen jellegű folklórműfajokról – ám mégis, alighanem igaza van Csetri Lajosnak, aki Kölcsey szavait értelmezve arra hívta fel a figyelmet, egyébként akár az irodalomtörténeti, akár a folklorisztikai szakirodalom nézzük, meglehetősen visszhangtalanul –, hogy itt felfedezés helyett inkább a „pórdalok” primitivitásának, azaz a nemzeti költészetbe csak igen korlátozott módon integrálható mivoltának jelenségéről van szó (Rohonyi Zoltán, *Kölcsey Ferenc életműve* [recenzió], ItK, 1980, 536–539.). Ebben az összefüggésben talán az sem véletlen, hogy Kölcsey például nem a forrás metaforáját használja, noha még Küllős Imola is oly módon foglalja össze az idézett részt, hogy az „irodalmi poézis megújulásának forrása” szintagmát alkalmazza (55.), pedig a *Nemzeti hagyományok* adott helyén „szikra” áll, s ennek óhatatlanul mások a konnotációi is.

Az irodalomtörténet-írás számára nagyon tanulságos az is, ahogyan Küllős Imola monográfiája érzékelteti: a közköltészeti anyagban sajátos időtapasztalat mutatkozik meg. A változások, módosulások, variálódások nem illeszkednek ugyanis bele az irodalomtörténet-írás stílustörténeti koncepciójának kategóriáiba – viszont a változásnak mégiscsak van egy másik léptéke: ezt a leglátványosabban a Balassi-strófa átalakulásának és kiko-

pásának történetét bemutató fejezet tárja föl, ahol is a szerző elemzése szerint a XIX. század közepén utoljára még megragadható az ekkorra – de csak ekkorra – produktivitását elvesztő strófaszerkezet léte (259–279.). Ez a jelenség igen tanulságos módon egészíti ki mindazokat a verstani, metrikai megfigyeléseket, amelyek a magyar versrendszerek módosulásáról az elitköltészet tanulmányozása alapján eddig megszülettek: eszerint ugyanis egyrészt jóval tovább maradhat eleven a közköltészetben egy-egy verstechnikai vagy strófaszerkezeti alakzat, másrészt viszont a közköltészetbe jóval nehezebben kerülnek be aktuális újdonságok – így például a XVIII. század végi versújítás bizonyos innovatív elemeitől láthatólag intakt maradt ez a versanyag. Ilyen értelemben is a történetiséggel szembe-sülhetünk a kötet elemző részében, s ez saját értékelő kategóriáink felülvizsgálatára ösztönözhet: a közköltészet látszólagos állandósága ugyanis konzerváló jellegű, még ha nem korlátlan mértékben is, s a közköltészeti forgalomba belekerülő költészeti műfajok és szövegek megőrződésének, fennmaradásának vagy éppen a használatból való kikopásának temporalitása igen sokat elárul azókról az ízléstörténeti folyamatokról, amelyeket más anyagon aligha tudnánk megragadni.

Küllős Imola könyve már csupán a közköltészeti szövegek föltárása és rendszerezése miatt is kiemelkedő jelentőségű – bár éppen a klasszifikáció kérdése bizonyosan az egyik legönkényesebb pont, hiszen az elemző utólag alakít ki olyan kategóriákat, amellyel az egykori lejegyzők számára osztatlanul létező szöveganyagot kezelhetővé akarja tenni. Küllős Imola szövegelemzései, a szövegcsaládok fölrajzolását követő analízis műveletek, amelyek metrikai kérdések mellett tematikus és motivikus elemekre is tekintettel vannak, jórészt azért meggyőzőek, mert számolnak a verses szövegek társadalmi vagy legalább közösségi használatának lehetőségével is, mint például a dramatikus hagyományok esetében vagy az alkalmi költészet szituációhoz kötöttsége kapcsán. Ennek a szempontnak az érvényesítése azt is jelenti, hogy a folklorisztika itt már társadalomtörténeti vagy történeti szociológiai következtetésekhez segíthet hozzá: amit a szövegek lejegyzőinek személyéről és a szövegek használatáról filológiai eszközökkel megtudhatunk, azzal már a közköltészet társadalmi közegét is körvonalazhatjuk. Ahogyan a szerző a házastársak veszekedését tárgyazó, dramatikus vagy kvázi-dramatikus szövegek nőképből és a követett poétikai tradícióból a szövegcsalád református hátterére tud következtetni (65–85.), jól mutatja az elemzések távlatait. Az itt megnyitott lehetőségeket nyilván a továbbiakban érdemes lesz végiggondolniuk mind az irodalomtörténészeknek, mind a folkloristáknak.

A másik, igen lényeges kutatási irány – amely ebben a monográfiában még inkább csak óhajként, jól formulázott felismerésként van jelen – a közköltészet olyan darabjaira irányul, amelyek szerzőkhöz, sőt, szerzői életművekhez köthetőek, ezáltal mintegy másik létmódját fölmutatva bizonyos, az elitkultúrába is besorolható szövegeknek. Az ilyen verses műveknek a kéziratos énekeskönyvekben való felbukkanása ugyanis jóval több információt hordoz, mintsem hogy egyszerű regisztrálásukkal meg lehetne elégedni – bár a kutatás jelen fázisában még ennek is komoly szerepe lehet. Hiszen itt az olvasástörténet magyarországi kutatásának fontos állomásáról és forrásanyagáról van szó: érdemes lenne összegezni, kitől milyen arányban szerepelnek versek a kéziratos énekeskönyvekben. Erre Küllős Imola is felhívja a figyelmet az orosz kutatások áttekintése kapcsán: „Követésre méltó és igen hasznos lenne a magyar irodalom vonatkozásában is összeállítani egy olyan listát, amely ehhez [ti. Szperanskij monográfiájához – Sz. M.] hasonlóan számba veszi, hogy mely XVIII. századi költők versei, dalai, illetve egyéb alkotásai váltak a közköltészet részévé, azaz bukkannak fel a korabeli kéziratokban.” (43.) Ha ugyanis találgat-

ni akarnánk, vajon ki s milyen arányban szerepel a közköltészeti anyagban a név szerint is ismert költőink közül, könnyen melléfoghatunk: elegendő csupán a XVIII–XIX. századi emlékiratok versidézeteire vetnünk egy futó pillantást. Erre elég bőséges anyagunk van, hiszen az 1848–49-es szabadságharc utáni emlékirat-irodalom is átfésülhető ebből a szempontból; ezekből a jórészt még publikálatlan szövegekből nyilván számos erre különösen alkalmasat lehetne említeni, most csupán egyre hívnám föl a figyelmet, Lubik Imre – 1848-ban katolikus papnövendék – memoárjára, amely nagy bőségben tartalmaz azonosításra váró, közköltészeti idézeteket („Egyedül Kossuth szava parancsolt...” *Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*, közreadja: Zakar Péter, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2001, 153–216.). Idézzünk azonban most föl egy korábbi, illetve nagyobb időtávot átfogó munkát, a XIX. század talán legérdekesebb, többektől, így Vörös Károlytól, Hudi Józseftől – társadalomtörténeti szempontból – már behatóan értelmezett művet, a veszprémi borbély, Francsics Károly naplóját. Az 1848-as feljegyzéseket a szerző ugyanis egy jelzetten Kazinczynak tulajdonított versidézettel nyitja meg (*Francsics Károly visszaemlékezései*, sajtó alá rend. és szerk. Hudi József, Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2001, 149.) – egyéb példák és párhuzamok híján egyelőre eldönthetetlen, ez Kazinczy népszerűségének ismeretlen dimenzióit jelzi-e, vagy éppen abszolút különc gesztus. Ezen a ponton a közköltészeti anyag föltárása és az emlékirat-irodalom elemzése egymást erősítheti, s hozzásegíthetne egy tagoltabb, a korabeli olvasási stratégiákat akár társadalmi vagy felkezelt csoportok szerint is megjelölő értelmezéshez.

Erre annál is nagyobb szükségé lenne, mert egy ilyen összesítés révén alternatív kánonok föltárására nyílnék mód. Mint például Csokonai esetében: a hivatásos olvasóktól származó értekező prózai szövegek csupán egy aspektust jelenthetnek (erre lásd például Gyapay László, „A' tisztább ízlésnek regulájival”. *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Bp., Universitas Kiadó, 2001), de emellett van egy másik kánon (legalábbis egy biztosan) – ráadásul a kritikusok hallgatólagosan is ezzel szemben fogalmazzák meg a véleményüket. Kölcsey Csokonai-kritikájának bizonyos kitételei, némely Csokonai-szövegek kárhóztató említései éppúgy csak így válhatnak érthetővé, mint ahogy Kazinczy *Egy rossz követőhöz* című verse is. (*Kazinczy Ferenc összes költeményei*, sajtó alá rend. Gergye László, Bp., Balassi Kiadó, 1998, 133–134.) Kölcsey és Kazinczy ugyanis nyilván nem véletlenül bizonyos műveken kívánták demonstrálni a költői ízlés megbicsaklásait: s erre feltehetőleg azért választottak ki részben azonos műveket (mint például a *Békaegérharcot* vagy a *Crimen rap-tust*, azaz *A' Tolvaj Isten* című verset), mert tisztában voltak ezeknek a számos másolatban is megmutatkozó népszerűségével, s ilyenformán az ízlés kritikája a befogadók irányában is működtetett főnntartásként fogalmazódhatott meg. Ezeknek a jelenségeknek a pontosabb leírásához azonban a közköltészeti anyag vezethet el bennünket.

Számos szál köti az ebben a monográfiában tárgyalt versanyaghoz a nemzeti kánon(ok) meghatározó költőinek az életművét is: gondoljunk csak Csokonaira és Aranyra, akiket Küllös Imola is gyakran emleget. Az ő életművük is másféle arcát mutatja, ha ilyen, közköltészeti tükörben szemléljük: más műveik tűnnek meghatározóbbnak, mivel más verseikkel szerepelnek a kéziratos énekeskönyvekben, mint amelyekkel akár saját maguk is meg akarták határozni a költői öröklét szempontjából lényeges műveik körét. Másrészt pedig bizonyos verseik poétikai megoldásai, témaválasztása, formaélékezete szintén közköltészeti háttérre utal. Gondoljunk csak az Aranynak tulajdonított, kétes hitelűként számon tartott, töredékes fiatalkori versre (*[Cigány-búcsúztatól]*), amely teljes értelmét csak a Küllös Imolától elemzett etnikumcsúfolók anyagának motívikájából nyerheti el, hiszen

itt még a szerszámoknak az uruktól, a cigánykovácstól való búcsúvételére is van utalás, ahogyan ez a cigánytemetések komikus hatású közköltészeti anyagában megfigyelhető.

Nyilván még számos olyan eredmény, ötlet kiemelhető Küllős Imola könyvéből, amely további ösztönzést jelent az irodalomtörténet-írás számára – az eddig felsoroltak csupán ízelítőként szolgálhattak. Úgy vélem azonban, ezzel a monográfiával nyilvánvalóvá vált egy komoly szemléleti fordulat: az irodalomtörténet és a folklorisztika (sőt, ne feledjük el a zenetörténetet sem, csak hát ennek megítélésében nem vagyok kompetens) régóta esedékes egymásrataltságát, összetartozását és szemléleti közelítését ezentúl már nem csupán jámbor igényként, hanem komoly eredményeket hozó kutatási irányként szemlélhetjük. Ennek már az is fontos fázisa volt, hogy Küllős Imola szövegfeltáró munkájának eredményeit egy irodalomtörténeti forráskiadvány-sorozat, a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi folyama fogadta s fogadja be (*Közköltészet 1., Mulattatók*, sajtó alá rend. Küllős Imola, munkatárs: Csörsz Rumen István, Bp., Balassi Kiadó, 2000, Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 4., sorozatszerkesztő: Bíró Ferenc) – s ezért is lényeges, hogy a kutatások eredményeit átfogó módon prezentáló nagymonográfia is rezonanciát keltsen az irodalomtörténet-írásban. A közköltéssel való számvetés ezek után – megítélésem szerint – nem mellőzhető, ha a XVIII–XIX. századi magyar irodalom történetére vagyunk kíváncsiak, álljon érdeklődésünk előterében akár poétikai, akár olvasástörténeti, akár ízléstörténeti vagy társadalomtörténeti szempontrendszer. (Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2004, [Szóhagyomány 3.], 452 lap, 3500 Ft.)

SZILÁGYI MÁRTON

Köszönet

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége
az IRODALOMTÖRTÉNET szerkesztői nevében köszönetet mond
mindazon tagjainak, akik személyi jövedelemadójuk
1%-át a társaságnak felajánlották.
A 2005. évben befolyt 136 707 Ft összeget teljes egészében
az IRODALOMTÖRTÉNET című folyóirat
megjelentetési költségeire használjuk fel.